

Lietuvos istorija. IV tomas: Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m. Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba. 2009, 551 p., iliustr. ISBN 978-9955-23-239-1

Prieš keletą metų Lietuvos istorikai pradėjo rašyti dvylikos tomų gimtosios šalies istorijos sintezę. Iki šiol pasirodė du pirmi tomai, skirti priešistorės laikotarpiui (*Lietuvos istorija*, t. I: *Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis* (2005); *Lietuvos istorija*, t. II: *Geležies amžius*, (2007)), vienas naujausių laikų istorijos tomas (*Lietuvos istorija*, t. XII, d. I: Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo II-osios* (2008) bei čia pristatomas IV tomas. Jo autoriai, žinomi mokslininkai, pasiūlė daugeliu požiūrių novatorišką jų pačių tyrimais paremtą interpretaciją. Chronologiškai tomas apima didžiųjų modernizacinių permainų laikotarpį, dėl kurių Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tapo integralia vėlyvųjų viduramžių Europos dalimi. Ypač svarbus buvo valdančiosios dinastijos sprendimas pasirinkti katalikybę ir uniją su Lenkija (p. 12), atvėręs kelią krašto vakarėjimui. Atitinkamai, kaip knygos pradinė chronologinė riba pasirinkti 1386 m., kai Jogaila apsikrikštijo ir sujungė savo valdžioje Lenkiją ir Lietuvą. Pasirinkta baigiamoji chronologinė cezūra – I Lietuvos Statuto priėmimas 1529 m. (p. 16) yra įtikinanti ir pagrįsta. Tomo sandaros pagrindą sudaro probleminis turinio išdėstymas. Pagrindinį tekstą, neskaitant pratarinės (p. 11), įvado (p. 12–18) ir apibendrinančių tekstų (p. 476–492), sudaro trys didelės dalys, kurių kiekviena skirstoma į 4–8 skyrius: I) „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėlyvųjų viduramžių istorijos kraštovaizdis: laikas, erdvė, žmogus“ (p. 19–176); II) „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenė vėlyvaisiais viduramžiais: bendruomenė ir individas, struktūros ir institucijos“ (p. 177–339); III) „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidurio Rytų Europoje“ (p. 341–476). Kiekviena dalis aprėpia visą 1386–1529 m. laikotarpį, visose dalyse taip pat išskirti Vytauto laikai, kas suprantama, atsižvelgiant į to laikotarpio svarbą, istoriografijos tradiciją ir tyrimų būklę.

Pirmoje veikalo dalyje (autorė J. Kiaupienė) teikiamas Gediminaičių XIV a. pabaigos Lietuvos valstybės „pagoniškojo geopolitinio paveldo“ vaizdas, parodomos stipriosios ir silpnosios paveldo pusės, toliau apibūdinamos valstybės valdžios struktūros, LDK teritorija ir sienos, taip pat aptariamą laikotarpį įvykę teritoriniai-administraciniai, ūkiniai, religiniai ir kultūriniai pokyčiai. J. Kiaupienė pabrėžia kolonizacijos proceso pažangą ir jo pasekmes kraštovaizdžiui, žemės nuosavybės santykių kaitą („socialinė kaimo topografija“), urbanizacijos proceso plėtrą. Atskiras poskyris yra skirtas prekybai („Dinamiškas pirklių, prekių ir pinigų pasaulis“, p. 107–117). Pagrindinis dėmesys šioje tomo dalyje skirtas kultūros naujovių aptarimui, pirmiausia kasdienio gyvenimo ir meno srityse, naujovių, kurios Lietuvoje atsirado kartu su jos christianizacija (skyrius „Krikštas keičia kraštovaizdį“, p. 117–139). Paskutiniame iš keturių pirmosios dalies skyrių aptariama

rašto ir rašytinės kultūros sklaida, „etninių ir kalbinių procesų“ dinamika, LDK politinės tautos atsiradimas¹, valstybinės ideologijos formavimasis (atsižvelgiant į jos atspindį lietuviškuose metraščiuose). Šių sudėtingų ir esminių procesų pristatymas leidžia geriau suprasti kultūrinės transformacijos procesų, apėmusių LDK „ilgajame XV a.“, savitumą.

Antroje tomo dalyje jos autorius R. Petrauskas pirmiausia (skyriai 1–3) aptaria LDK gyventojų struktūrą pagal pasirinktas kategorijas: visuomeninę-kultūrinę, etinę-religinę ir luominę. Pristatydamas pirmąją autorius kaip svarbiausią kategoriją išskiria agrarinę visuomenę – bendruomenę, apimančią valstiečius ir bajorus (taip pat ir kunigaikščius), kitais žodžiais tariant – kaimą ir dvarą², kuriuos skiria vis stiprėjusi luominė atskirtis, o kartu ir vidinė diferenciacija. Greta kaimiškojo pasaulio autorius išskyrė besiformavusias miestietiškas bendruomenes bei „paribio žmones ir svetimuosius“. Tyrimo požiūriu svarbus „paribio žmonių“ kategorijos išskyrimas. Autorius šią grupę supranta labai plačiai (tarp kitų priskiria jai pabėgusius valstiečius, nesantuokinius vaikus, invalidus, čigonus). Toks „paribio žmonių“ sudėties apibūdinimas tikriausiai sukels diskusiją dėl atrankos kriterijų pasirinkimo. Aptardamas etninę-religinę visuomenės sandarą autorius daug dėmesio skiria taip pat Katalikų Bažnyčios organizacinei struktūrai, stačiatikybės išpažintojų padėties visuomenėje pokyčiams, santykiams tarp įvairias tikybas išpažįstančiųjų, Bažnyčios unijos idėjai, Bažnyčios ir Cerkvės vaidmeniui visuomenės gyvenime.

Ypač daug naujų, anksčiau Lietuvos istorijos sintezėse nesutinkamų apibrėžimų ir sampratų randame skyriuose, skirtuose luominės visuomenės klostymuisi bei valstybinės valdžios institucijoms (p. 220–285). Pavyzdžiu galėtų būti pastebėjimai apie „atviros gimininės struktūros“ (kurioje giminaičiai iš motinos pusės atliko ne mažesnę vaidmenį nei giminaičiai iš tėvo pusės) pokyčius, kurie įvyko vienos kartos gyvenimo laikotarpiu, įsigalėjus „vertikaliajai orientacijai“ (į pirmą planą išėjus paveldėjimui pagal vyriškąją šaką)³. Tarp nagrinėjamų problemų yra jau seniai jaudinusių istorijos mokslą (pvz., feodalizmo

¹ Autorės manymu, lemiamas LDK politinės tautos klostymosi etapas prasidėjo XV a. viduryje, kai Kazimierą Jogailaitį išrinkus Lenkijos karaliumi jis sugrįžo į gimtąjį Vavelį (1447 m.). Lietuvos valstybinių reikalų tvarkymo vairą pradėjo perimti į savo rankas diduomenė. Toks požiūris atitinka detalių tyrimų (tarp jų ir Lenkijos istorikų – J. Suchockio ir L. Korczak) išvadas. J. Kiaupienė jau yra pristatiusi šį požiūrį ankstesniuose savo darbuose, žr.: A. R a c h u b a, K. K i a u p i e n ė, Z. K i a u p a, *Historia Litwy. Dwuglos polskolitevski*, Warszawa, 2008, s. 284–285. Tolesnių diskusijų reikalautų aptariamame tome (p. 154) nagrinėjama lietuvių tautos formavimosi XIV a. problema.

² Sąvoka „agrarinė visuomenė“ moksle suprantama įvairiai. Autorius ją apibrėžia kaip kaimiškųjų ūkių ir dvarų bendruomenę, kurią sieja gyvenimas toje pačioje gamtinėje aplinkoje (p. 182). Šiam „kaimiškajam pasauliui“ derėtų taip pat priskirti ir nelaisvuosius kaimo gyventojus, kuriuos R. Petrauskas apibūdina kaip valstiečių kategoriją (p. 296), nors tokia kvalifikacija yra diskutinė.

³ Šiuos apibendrinimus (kaip ir daugelį kitų, esančių šiame tome, R. Petrauskas padarė tirdamas Lietuvos viduramžių diduomenę. Tyrimo rezultatai plačiausiai pateikti darbe *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003.

LDK problema) ir tokių, kurios tik pastaraisiais metais pradėtos aktyviau tyrinėti (pvz., riterių kultūros recepcija Lietuvoje). Apskritai skaitytojas gauna visapusišką ir neschematizuotą socialinių ir santvarkos permainų vaizdą, kuriame parodyta jų specifika. Apibendrinime (p. 336–339) R. Petrauskas apibūdina LDK modernizavusių procesų visumą, išskirdamas svarbiausius jų iniciatorius – valdovą, Katalikų Bažnyčią ir diduomenę (p. 337).

Su LDK vidaus politine istorija (pirmiausia atsižvelgiant į santykius tarp Jogailaičių dinastijos ir Lietuvos diduomenės) bei tarptautiniais santykiais skaitytojas išsamiausiai supažindinamas trečioje tomo dalyje (vienus jos skyrius parašė J. Kiaupienė, kitus – R. Petrauskas). Svarbią vietą čia užima Lenkijos–Lietuvos unija, apibūdinama kaip personalinė arba dinastinė⁴, kuri sukūrė dviejų lygiaverčių valstybių ryšį, vadinamą „sudėtine monarchija“. Autoriai parodo pozityvias unijos pasekmes Lietuvos tarptautinei padėčiai ir vidaus situacijai, tuo pačiu pabrėždami, kad ypatingos naudos unija atnešė Gediminaičiams (p. 31, 352). Drauge atskleidžiamos su unija susijusios grėsmės Lietuvos interesams, kuriuos gynė Vytautas, jo pastangos išsaugoti LDK atskirumą nuo Lenkijos (unijinio ryšio rėmuose), kurias vėliau pratęsė Lietuvos ponų taryba. Lenkijos–Lietuvos unijos problemos interpretacija išsiskiria dalykiškumu bei objektyvumu. Autoriai stengiasi atskleisti visą šios problemos sudėtingumą. Taip, pavyzdžiui, R. Petrauskas, aptardamas Lietuvos santykius su kryžiuočiais, atkreipia dėmesį į nepakankamai įvertintą jų aspektą – riterių kultūros paženklintus asmeninius ryšius, siejusius Vytautą ir dalį („gana didelę grupę“) Lietuvos diduomenės su aukštais Ordino pareigūnais. Kita vertus, galima diskutuoti dėl šių kontaktų bičiuliškumo⁵. Gerokai perdėtas atrodo tvirtinimas, kad Vytautas ir Brandenburgo komtūras Markvardas Zalcbachas buvo bičiuliai (p. 405).

Knyga baigiama apibendrinimais, kurie išdėstyti dviejose apybraižose. Pirmojoje, kurią parašė J. Kiaupienė, aptariami LDK socialinės ir ekonominės raidos savitumai, antrosios, rašytos R. Petrausko, pagrindinė tema – kultūrinė Lietuvos integracija su Vakarais ir istorinės savimonės genezės problema⁶. Autoriai atsisakė šaltinių ir tyrinėjimų apžvalgos, tačiau pateikė išsamią bibliografiją (p. 505–530), kurios pozicijas nurodo tekste

⁴ Abu šie terminai knygoje teikiami pakaitomis, ką reikėtų paaiškinti (galbūt jų turinio išaiškinimas atsiras trečiajame leidinio tome).

⁵ Diskusinis yra teiginys, kad Žemaitijos klausimas nebuvo pagrindinė Didžiojo karo (p. 409–410) priežastis. Šiam konfliktui yra skirtas atskiras poskyris (p. 407–417). Reikėtų pabrėžti labai pasvertą autoriaus požiūrį į Lietuvos kariuomenės vaidmenį Žalgirio mūšyje. Atsižvelgdamas į šiuolaikinę tyrimų būklę jis pripažįsta, kad dalis Lietuvos pajėgų pasitraukė iš mūšio lauko, o kita dalis įgyvendino sėkmingą manevrą, apsimitusi, kad bėga, vėliau sugrįžo į mūšio lauką ir kartu su Lenkijos kariuomene nugalėjo priešą (p. 412). Netikslus yra tik tvirtinimas, kad nugalėtojų kariuomenė 3 dienas buvo pasilikusi Žalgirio laukuose (p. 412). Iš tikrųjų kariuomenė pajudėjo iš Žalgirio po dviejų dienų (liepos 17 d.).

⁶ Šiame eskize tarp kitų išsakyta įdomi pastaba apie lietuvių kilmės iš romėnų legendą. Autorius pastebi, kad istoriografijoje yra pernelyg aukštai vertinamas politinis šios legendos vaidmuo.

paremdami savo išvadas. Tekstą svariai papildo apgalvotai parinkta gausi iliustracinė medžiaga (ilustracijų ir žemėlapių sąrašė – 142 pozicijos). Tomo tekstą taip pat papildo svarbiausiųjų LDK bažnyčios hierarchų ir pasauliečių pareigūnų sąrašas (p. 492–504), chronologinė lentelė bei asmenų ir geografinė rodyklės. Veikalas turi didelę mokslinę vertę. Jame visapusiškai apibūdinami istorijos procesai, ypatingas dėmesys sutelktas į visuomenės, santvarkos bei kultūros kaitos amplitudę ir dinamiką, aiškinamos kaitos priežastys ir pasekmės. Darbas liudija, kad autoriai patys atliko tyrimus ir rėmėsi naujausios istoriografijos rezultatais. Skaitant knygą didžiausią įspūdį daro jos novatoriškumas. Joje suformuluotos ir išryškintos esminės problemos, kurios anksčiau paprastai nebūdavo tinkamai įvertintos. Tokiu pavyzdžiu gali būti platus valdovo ir valstybės simbolikos pristatymas (šiuo atveju labai pravertė Edmundo Rimšos specialiųjų tyrimų išvados). Panašiu būdu knygoje naujai pažvelgta į kasdienio gyvenimo problematiką, LDK politinės tautos klostymosi procesą, riterių kultūrą ir daugybę kitų klausimų. Dažnai naujai interpretuojama ir tradicinė tematika, sutinkama ankstesnėse Lietuvos istorijos sintezėse. Knyga perteikia rišlią vėlyvųjų viduramžių Lietuvos istorijos viziją, joje susumuojamos turimos žinios ir atveriamos naujų tyrimų perspektyvos. Parodomas LDK istorijos įvykių ir procesų vidinis sąryšis, taip pat – kas labai svarbu žiūrint iš lyginamosios perspektyvos – jie susiejami su Europos istorijos kontekstu. Knyga liudija dideles Lietuvos istorikų bendrijos kūrybines galimybes, yra puikus tolesnių sintezės tomų pranašas ir, tikėtina, taps jiems pavyzdžiu.

Jan Jurkiewicz

XVII amžiaus Vilniaus ir vilniečių paveikslas

David Frick. **Kith, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno.** Ithaca and London: Cornell University Press. 2013, 529 p. ISBN 978-0-8014-5128-7

Sulaukėme įstabios Berklio universiteto (JAV) profesoriaus Davido Fricko studijos apie XVII amžiaus Vilnių ir vilniečius. Į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę mokslininkas pažvelgė per miesto sociotopografijos ir jo gyventojų bendruomenių bei religinių grupių tarpusavio sugyvenimo ir sąveikos prizmę. Tai atskleidžia jau pavadinimas – *Pažįstami, giminės ir kaimynai: bendruomenės ir konfesijos septyniolik-*